

ΑΡΧΕΙΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΚΑΙ

ΘΕΩΡΙΑΣ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΟΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

«Τὸ γὰρ αὐτὸ νοεῖν ἐστὶν τε καὶ εἶναι»
ΠΑΡΜΕΝΙΑΔΗΣ

ΤΑΚΤΙΚΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΑΙ

Heinrich Rickert τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Heidelberg.
Karl Jaspers τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Basel. — Ernst Hoff-
man τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Heidelberg. — Erich Frank,
τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Marburg. — Guido Calogero τακτ.
καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Φλωρεντίας. — Ραφ. Δήμιος καθ. τοῦ
Πανεπιστημίου Harvard τῶν Ἡν. Πολ. τῆς Ἀρ. — Κ. Τριανταφυλλό-
πουλος τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῶν Ἀθηνῶν. — August Fausst
ἀρχηγ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Heidelberg. — Μιχ. Τσαμίδης ἀρχηγ.
ἐπιμορφείας. — Χ. Τζουρτζόπουλος τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου
Θεσσαλονίκης. — Franz Hehn ἀρχηγ. τοῦ Πανεπιστημίου Heidelberg
— Παν. Κανελλόπουλος καθ. Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. — Κωνσταν-
τῖνος Τσάτσος ἐκτ. καθ. Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. — Ἰωάν. Θεοδοσο-
πόπουλος τακτ. καθ. Πανεπιστημίου Θεσπιάκης. — Θερ. Τσάτσος
ἀρχηγ. Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

ΤΥΠΟΙΣ

Κ. Σ. ΠΑΠΑΔΟΓΙΑΝΝΗ
ΨΑΡΡΩΝ 41, ΑΘΗΝΑΙ

1934

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΜΗ ΟΝΤΟΣ

ΥΠΟ

ΡΑΦΑΗΛ ΛΗΜΟΥ

Δέν μπορεί νά ὑπάρχει ἐκεῖνο ποῦ δέν εἶναι τίποτε· γιατί δέν μπορείς νά γνωρίσεις ἐκεῖνο ποῦ δέν ὑπάρχει, οὔτε καί νά τὸ ἐκφράσεις. Τὸ ὄν δέν ἐπλάστηκε οὔτε καί εἶναι δυνατόν νά καταστραφῆ· οὔτε ὑπῆρξε ποτέ στό παρελθόν, οὔτε θά ὑπάρξει ποτέ στό μέλλον, γιατί ὑπάρχει τώρα, τούτη τῆ στιγμή καί εἶναι ἕνα καί συνεχές· ἐπί πλέον εἶναι καί ἀκίνητο· γιατί ποῦ θά ζητήσεις τήν «γέννα» του; Δέν θά σέ ἀφήσω νά πεις οὔτε νά σκεφθεῖς πὸς ἐπρόβαλε «ἐκ τοῦ μὴ ὄντος», γιατί δέν μπορείς οὔτε νά σκεφθεῖς οὔτε νά ἐκφράσεις ἐκεῖνο ποῦ δέν ὑπάρχει. Πῶς μπορεί ἐκεῖνο ποῦ εἶναι τώρα νά γίνει στό μέλλον; γιατί ἂν ἔγινε, τότε δέν εἶναι τώρα, οὔτε εἶναι τώρα, ἂν θά γίνει στό μέλλον. Μιά ποῦ διώξαμε τὸ «γίγνεσθαι» καί τὸ «ἄλλυθαι» καί τὰ ἀποθήσαμε μακριά, μένει τὸ εἶναι καί ἡ ταυτότητά του. Γιὰ τοῦτο καί εἶναι συνεχές, «μονοκρατητό», γιατί ὅ,τι εἶναι ὑφίσταται «ὁμοῦ πᾶν συνεχές, ἐν ὑπάρχον».

(Ἀπὸ τὰ ἀποκρίσματα τοῦ Πλωταρίου)

Παίρνω στό χέρι μου αὐτὸ τὸ φύλλο χαρτί καί λέω «τὸ χαρτί δέν εἶναι μαῦρο». Κατάλαβα τῆ στιγμή αὐτῆ ὅτι λείπει ἀπὸ τὸ χαρτί ἡ ιδιότητα τοῦ μαύρου, ἔνοιωσα τὴν μὴ μελανότητα; Ἢ βάζω π.χ. τὸ χέρι στὴ τσέπη μου καί ἀποφαινομαι «δέν ὑπάρχουν ἐκεῖ μέσα χρήματα»· παρατήρησα τὴν ἀπουσία χρημάτων ἀπὸ τὴν τσέπη μου; Στὰ ἐρωτήματα αὐτὰ ὁ κοινὸς ἄνθρωπος—δηλαδή ὁ νοήμων ἀλλὰ ὄχι εἰδικὸς ἄνθρωπος—θά ἀπαντήσῃ «ὄχι», χωρὶς κανένα δισταγμό, «ὄχι», ἐκεῖνο ποῦ ἐγὼ κατάλαβα εἶναι ὅτι τὸ χαρτί εἶναι ἄσπρο, δηλαδή τὸ θετικό. Ἢ «ἀπουσία» δέν εἶναι δυνατόν νά γίνει ἀντικείμενο ἀντιλήψεως, διότι ἡ «ἀπουσία» δέν εἶναι τίποτε· δέν ὑπάρχει γιὰ νά τὴν ἀντιληφθοῦμε. Ἔχομε πείρα πάντα γιὰ ἕνα πράγμα ποῦ εἶναι παρόν. Ἐπὶ τῆς «ἀπουσίας» χρημάτων ἀπὸ τὴν τσέπη μου, ἐκεῖνο ποῦ πραγματικὰ θά ἔνοιωσα θά εἶναι πιθανὸν ἢ παρουσία ἕως μαν-

τηλιού ἢ κανενὸς ἄλλου παρόμοιου ἀντικειμένου. Ὁχι μονάχα ὁ ἐμπειρισμὸς ἀλλὰ καὶ ὁ ὀρθολογισμὸς φαίνεται ὅτι ἀποκρούει τὸ «μὴ-εἶναι». Τὸ ζήτημα ποὺ ἔχομε μπροστά μας εἶναι εὐρύτερο ἀπὸ τὸ ζήτημα, πῶς κατορθώσαμε νὰ γνωρίσουμε μιὰν ἀρνητικὴ ἀλήθεια εἶναι τὸ ζήτημα τοῦ «εἶναι», τῆς ὑπάρξεως γενικῶς. Πρόκειται περὶ τοῦ ἂν τοῦτο τὸ μὴ εἶναι εἶναι δυνατόν κατ' ἀρχὴν νὰ λεχθεῖ ὅτι ὑπάρχει ἀντικειμενικῶς. Βεβαίως αὐτὸ εἶναι ἀντιφατικό. Τὸ μὴ εἶναι εἶναι ἐκεῖνο ποὺ δὲν ὑπάρχει καὶ κατὰ συνέπειαν δὲν εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι. Καὶ ὅπως λέγει ὁ Παρμενίδης, τὸ τίποτε δὲν εἶναι δυνατόν οὔτε νὰ τὸ σκεφθοῦμε, οὔτε νὰ τὸ ἐκφράσουμε. Ἡ σκέψη ἀπορροῶ πάντοτε καὶ τὸ νὰ σκεφθεῖς τὸ τίποτε, σημαίνει νὰ μὴ σκεφθεῖς καθόλου.

Θὰ ἀπορρίψουμε λοιπὸν τὴν ἔννοια τοῦ «μὴ ὄντος»; Χωρὶς ὅμως αὐτὴ θὰ ἐκμηδενισθοῦν καὶ ὁ κόσμος τῆς πείρας καὶ ὁ κόσμος τοῦ λόγου. Ἡ φιλοσοφία τοῦ Παρμενίδη μᾶς παρουσιάζει μιὰ τέτοια περίπτωση· θέτει δηλαδὴ ὡς ἀρχὴ τὴν ἀρνησὶ τοῦ μὴ ὄντος καὶ τὸ συμπέρασμα τῆς εἶναι ὅτι ἡ πραγματικότητα εἶναι ἀχρονη, ἀμετάβλητη, μία. «Δὲν ὑπάρχει τὸ μὴ ὄν καὶ συνεπῶς δὲν ὑπάρχει τὸ «γίγνεσθαι», γιατί τὸ «γίγνεσθαι» εἶναι μετάβαση ἀπὸ τὸ μὴ ὄν εἰς τὸ ὄν». Δὲν ὑπάρχει τὸ μὴ ὄν, «καὶ κατὰ λογικὴ συνέπεια δὲν ὑπάρχει κίνηση, γιατί ἡ κίνηση πραγματοποιεῖται στὸν κενὸ χρόνον, δηλαδὴ στὸν χρόνον ἀπ' ὅπου λείπει τὸ «ὄν».

Δὲν ὑπάρχει «μέλλον», γιατί μέλλον εἶναι ἐκεῖνο ποὺ δὲν ὑπάρχει ἐπίσης δὲν ὑπάρχει «παρελθόν». Δὲν ὑπάρχουν ἄτομα διαφορετικὰ τὸ ἓνα ἀπὸ τὸ ἄλλο, γιατί ἡ πολλαπλότητα εἶναι «ἑτερότητα», δηλαδὴ μιὰ μορφή τοῦ μὴ εἶναι. Εἶναι φανερό ὅτι ὁ κόσμος τῆς πείρας, ἐπειδὴ εἶναι πολλαπλότητα ἀπὸ συγκεκριμένα ἀντικείμενα, ποὺ βρίσκονται μέσα στὸ χρόνο καὶ στὸ χῶρον, ἀποτελεῖται ἀπὸ «μὴ ὄντα». Ἐξ ἄλλου ὅμως ἡ διανόηση ἀπαιτεῖ τὸ «μὴ ὄν». Ἡ διανόηση εἶναι ἐξήγηση· ἀλλὰ τὸ νὰ ἐξηγήσεις γιατί ὑπάρχει ἓνα πράγμα, τὸ νὰ καθορίσεις μιὰ αἰτία ποὺ προκαλεῖ τὴν ὑπαρξὴ ἑνὸς πράγματος, σημαίνει νὰ τὸ ἀντι-παραβάσεις πρὸς τὴν «ἀπουσία» του, σημαίνει νὰ ἐρωτήσεις πῶς τὸ πράγμα αὐτὸ πέρασε ἀπὸ τὴν κατάστασιν τοῦ μὴ εἶναι εἰς τὴν κατάσταση τοῦ εἶναι. Ἡ διανόηση ἐργάζεται μὲ ἀντιθέσεις· τὸ νὰ σκε-

λάβεις μιὰ οὐσία, παραδείγματος χάριν τὴν οὐσία «ἄνθρωπος», σημαίνει νὰ τὴν σκεφθεῖς ὡς ἀντίθεση πρὸ τὸ «μὴ ἄνθρωπος». Πραγματικότητα, ὅπως τὴν ἐννοεῖ ὁ Παρμενίδης, ὅπου τὰ πάντα ἀνάγονται εἰς τὴν ἐνότητα, εἶναι ἀπλούστατα ἀδύνατο νὰ νοηθεῖ.

Καὶ ἔτσι τὸ «μὴ ὄν», πού τὸ διώξαμε ἀπὸ τὴν πόρτα, ξαναμπαίνει ἀπὸ τὸ παράθυρο. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι «μὴ ὄν» δὲν εἶναι ἓνα δεδομένο τῆς διάνοιας καὶ ὅτι κάθε τρόπος τοῦ σκέπτεσθαι, πού θὰ ἤθελε νὰ περιορίσει τὸν ἑαυτό του στὰ κριτήρια τῶν δεδομένων, εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ ἀρνηθεῖ τὸ «μὴ-ὄν». Μολαταῦτα, εἶναι ἀνάγκη νὰ δεχθοῦμε τὸ «μὴ εἶναι» ὡς ἔγκυρη καὶ ἀληθινὴ ἐννοια, γιατί κάθε τι πού εἶναι δεδομένο—εἴτε στίς αἰσθήσεις εἴτε στήν νόηση—ἔχει μέσα του αὐτὴ τὴν ἐννοια. Τὸ «εἶναι» βρίσκεται στήν πρώτη γραμμὴ, τὸ «μὴ εἶναι» βρίσκεται στὸ βῆθος· τὸ βρίσκεις πέρα ἀπὸ τὸ «εἶναι». Τὸ νὰ σύρομε τὸ «μὴ εἶναι» μέσα στήν σφραῖρα τῶν παρόντων πραγμάτων, αὐτὸ ἰσοδυναμεῖ μὲ τὸ νὰ καταστρέψομε τὴ φύση του καὶ νὰ τὸ μετατρέψομε εἰς «εἶναι», ἀφοῦ τὸ νὰ ὀνομάσομε ἓνα πράγμα σημαίνει τὸ νὰ δείξομε ἓνα ἀντικείμενο. Τὸ «μὴ εἶναι» συλλαμβάνεται ἔχι μὲ τὴν πείρα, ἢ μέσα στήν πείρα, ἀλλὰ μὲ τὴ νόηση. Ὅπως καὶ ἡ ἄλλη πλευρὰ τοῦ φεγγαριοῦ ἔτσι καὶ τὸ «μὴ εἶναι» θὰ εἶναι γιὰ πάντα ἀπρόσιτο στήν κατανόηση· κι' ὅμως θὰ ἀποτελεῖ μέρος τοῦ λογικοῦ, θὰ εἶναι κάτι πού θὰ τὸ ἀπαιτεῖ κάθε ἀντικείμενο πού εἶναι μέσα στὸν κύκλο τοῦ λογικοῦ.

Ἡ ἀποψη πού ἀσπάζεται ἡ μελέτη αὐτὴ εἶναι ὅτι τὸ «μὴ εἶναι» πρέπει νὰ γίνῃ δεκτὸ μαζὺ μὲ τὸ εἶναι, ὡς ἀναγκαῖο συστατικὸ τοῦ κόσμου τῆς λογικῆς καὶ τῆς πείρας. Τὸ πρόβλημά μας δὲν εἶναι λογικὸ, ἀλλὰ κυρίως μεταρυσικὸ, καθ'αυτὸ θεωρητικὸ. Ὅποιος ἐνδιαφέρεται ἀποκλειστικὰ γιὰ τοὺς τύπους τῆς λογικῆς, δὲν νοιάζεται καθόλου γιὰ τὸν πραγματικὸ κόσμον· εἴαν, ξεκινώντας ἀπὸ ὀρισμένες πρωταρχικὲς γνώσεις, μπορέσει νὰ ὀρίσει μ' αὐτὲς τὸ μὴ εἶναι, ἅς τὸ κάμει. Τὸ δικό μας ὅμως ἐνδιαφέρον εἶναι ἀντικειμενικόν· ζητοῦμε δηλαδὴ νὰ περιγράψομε τί συμβαίνει πραγματικῶς στὸν κόσμον· ἐρωτοῦμε τὸν ἑαυτό μας· ὑπάρχει ἢ δὲν ὑπάρχει πραγματικῶς ἓνα τέτοιο πράγμα πού νὰ ἀνταποκρίνεται στήν ἐννοια τοῦ «μὴ εἶναι»; Ἡ ἀποτυχία πού σημείωσαν οἱ διάφορες ἀπόπειρες γιὰ νὰ θέσουν ἐμποδῶν τὸ μὴ

είναι αποκελοῦνε μιὰ σειρὰ ἀπὸ ἐπιχειρήματα ὑπὲρ τῆς δικῆς μας ἀπόψεως. Ἄς ξαναγυρίσουμε στὰ ἀρχικά μας παραδείγματα. Πῶς γνωρίζω ὅτι τὸ χαρτί αὐτὸ δὲν εἶναι μαῦρο; Λιότι τὸ βλέπω ὅτι εἶναι ἄσπρο. Ἄλλὰ πῶς μπορεῖ αὐτὸ νὰ μὲ δικαιολογήσει, γιὰ νὰ φτιάσω στὸ ἀρνητικὸ συμπέρασμα; Λιότι γνωρίζω ὅτι ἐκεῖνο ποὺ εἶναι ἄσπρο δὲν εἶναι μαῦρο. Καὶ ὅμως αὐτὸ εἶναι ἀρνητικὴ πρόταση καὶ βεβαιώνει ἓνα ἀρνητικὸ γεγονός. Ἢ λέγω ὅτι δὲν ὑπάρχουν ζῷα στὴ τσέπη μου διότι δὲν τὰ βρῆκα ἐκεῖ μέσα. Ἄλλὰ τὸ ὅτι δὲν τὰ βρῆκα εἶναι αὐτὸ κατ' ἑαυτὸ ἓνα ἀρνητικὸ γεγονός· εἶναι ἡ «ἀπουσία» ἑνὸς συνειδημένου περιστατιζοῦ.

Ὅπως καὶ ἡ προσπάθεια νὰ ἐξηγήσουμε τὴν ἀπουσία ἑνὸς πραγματος μὲ τὴν παρουσία ἑνὸς ἄλλου πετυχαίνει τὸ σκοπὸ της. Ἐὰν γινῆται ὅτι βρῶ στὴν τσέπη μου ἓνα μαντῆλι δὲν εἶναι ἀρνητικὸς λόγος γιὰ νὰ συμπεράνω ὅτι στὴν τσέπη μου δὲν ὑπάρχουν ζῷα. Ἢ «ἀπουσία» δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀναχθεῖ σὲ παρουσία· πρέπει νὰ γίνει δεκτὴ ὡς τελευταῖον γεγονός, ὡς ἀνθρωπότητα. Ζητῶ τὸν φίλο μου κύριο Σμίθ· μπαίνω στὸ σαλόνι καὶ βλέπω ὅτι δὲν εἶναι ἐκεῖ. Ποιὰ εἶναι ἡ βίαση τῆς ἀρνητικῆς αὐτῆς γνώσεως; Παρατηροῦ ὅτι στὸ σαλόνι εὐρίσκονται ἡ κυρία Σμίθ καὶ ἡ δις Σμίθ· ἀλλὰ βεβαίως αὐτὸ δὲν εἶναι λόγος γιὰ νὰ συμπεράνω ὅτι ὁ κύριος Σμίθ δὲν εἶναι ἐκεῖ (ἀποκλείουμε τὴν πιθανότητα ὅτι ὁ κύριος Σμίθ δὲν βρῆκατα σὲ ἀγαπῆς σχέσεις μὲ τὴν οἰκογένειά του). Ἐνῆν δικαιολογία μου ἀποτελεῖ ἡ γνώση ὅτι ἡ κυρία Σμίθ καὶ ἡ δις Σμίθ εἶναι οἱ μόναι ἄνθρωποι στὸ δομάτιο· καὶ ἡ πρόταση αὐτὴ εἶναι ἀρνητικὴ· «κανεὶς ἄλλος δὲν εἶναι στὸ δομάτιο ἐκτὸς τῆς Κας καὶ τῆς Δδος Σμίθ». Δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ συναγάγομε τὴν ἀρνητικὴν κατάστασιν ἀπὸ οἰανδήποτε ἄλλην. Πρέπει ν' ἀρχίσουμε μὲ τὴν ἀρνητικὴν (ἢ ἀρνησιμὴν εἶναι λογικὴ ἀρχή).

Ἐκτὸς αὐτοῦ ἔχομε τὴν ὑποκειμενιστικὴ θεωρία περὶ ἀρνήσεως· κατὰ τὴν θεωρίαν αὐτὴν ἡ ἀρνησιμὴ εἶναι ἁπλῶς ἡ προβολὴ στὸν πραγματικὸ κόσμον τῆς ἀρνητικῆς στάσεως τοῦ ὑποκειμένου. Παραδείγματος χάριν, ὅταν δηλώσω ὅτι «δὲν θὰ περῶσιν», ἀρνούμαι τὸ ὅτι «θὰ περῶσιν». Στὸν πραγματικὸν κόσμον ὑπάρχουν μόνον θετικὰ γεγονότα, ποὺ ἐγκύρως δέχεται κανεὶς ἢ ἀρνεῖται μὲ θετικὰ προτάσεις· ἡ δὲ ἀλήθεια μιᾶς ἀρνητικῆς προτάσεως ἔγκειται στὸ γεγονός ὅτι

ἔγκυρως ἀπορρίπτεται μὴ θετική πρόταση (ἴσως θὰ ἔπρεπε νὰ μιλοῦμε γιὰ οὐδέτερα γεγονότα καὶ οὐδέτερες προτάσεις).

Ἀπαντῶντας θὰ μπορούσαμε νὰ παρατηρήτομε α'. ὅτι ἡ υποκειμενιστική θεωρία δὲν κατορθώνει νὰ ἀποβάλλει τὸ ἀρνητικὸ στοιχεῖο ἀπὸ τὴν ἀντικειμενική κατάσταση. Γιὰ ποιὸν ἄλλο λόγο θὰ εἶναι ἰσχυρὰ ἡ ἀρνησιμὴ προτάσεως; παρὰ διότι ἡ πρόταση δὲν συμβιβάζεται μὲ τὰ πράγματα; Καὶ μήπως ἡ σχέση τοῦ ἀσυμβιβάστου δὲν εἶναι ἀρνητικὸ γεγονός; β'. Εἶναι ἀδύνατον νὰ χαράξομε μίαν ἀσπληρή ἀντιστοιχίαν μεταξὺ τοῦ τρόπου (attitude) τῆς γνώσεως καὶ τοῦ εἴδους τῆς προτάσεως· εἶναι δυνατόν νὰ ἐπιβεβαιώσω μία ἀρνητικὴ πρόταση, ἢ νὰ ἀρνηθῶ μὴ θετική, ἢ νὰ ἐκφράσω δυσπιστίαν πρὸς μίαν ἀρνητικὴν πρόταση, π. χ. ὅτι «δὲν ὑπάρχει ζωὴ μετὰ θάνατον». γ'. Ἡ στάσις ἀρνήσεως (ἢ τῆς ἐπιβεβαιώσεως τοῦ περὶ οὗ πρόκειται) ἐνδέχεται νὰ λείπει ἐντελῶς, καὶ ὅμως ἡ πρόταση νὰ ἔχει νόημα. Ἡ πρόταση ἔχει ὡς τοιαύτη νόημα. Μπορῶ νὰ θεωρήσω τὴν ἀρνητικὴν πρόταση «αἱ παράλληλοι δὲν συναντῶνται» χωρὶς νὰ λάβω καμμία στάσις ἀπέναντί της, εἴτε παραδοχῆς εἴτε ἀποκρούσεως· μόλοντοῦτο ἡ πρόταση ἔχει νόημα μὲ τὸν ἀρνητικὸν τῆς χαρακτήρα. Μὲ ἄλλες λέξεις ἡ ἀρνητικὴ πρόταση εἶναι ἀντικείμενον τοῦ λογικοῦ, δὲν εἶναι κατασκευάσμα ἀλλὰ δεδομένο τῆς νοήσεως.

Γιὰ νὰ ἀποφασίσωμε τί πρέπει νὰ κάμομε μὲ τὴν ἀρνησιν, εἶναι ἀνάγκη νὰ ἀνατρέξομε στὶς πρῶτες ἀρχάς. Ἡ ἀρνησιμὴ εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ ἔσχατα λογικὰ στοιχεῖα· σὲ ὅποιον δὴποτε κατάλογον τῶν πρωταρχικῶν μεταφυσικῶν κατηγοριῶν θὰ ἔπρεπε νὰ περιλαμβάνεται καὶ τὸ «μὴ εἶναι». Ἄς ἴδωμε, παραδείγματος χάριν, τὸ σύστημα τῶν κατηγοριῶν ποὺ μᾶς παρουσιάζει ὁ Πλάτων στὸ «Σοφιστή». Τὸ μὴ εἶναι εἶναι μέρος τοῦ λογικοῦ τόσο, ὅσο καὶ τὸ εἶναι· εἶναι ἔδω, ὑπάρχει, καὶ πρέπει νὰ τὸ δεχθῶμε.

Ἡ ἀποψη ποὺ ὀρίζει τὴν ἀρνησιν μὲ τὴν κατάφρασιν εἶναι ἐσφαλμένη, διότι, σύμφωνα μ' αὐτὴν ἡ κατάφρασις συνιστᾶται διὰ τῆς ἀρνήσεως καὶ τὸ εἶναι διὰ τοῦ μὴ εἶναι. Καὶ τοῦτο ὄχι γιὰ τὸ ἀρχίζομε μὲ μίαν θετικὴν κατάσταση καὶ ἀπ' αὐτὴ συνάγομε τὴν ἀπουσίαν ἑνὸς ἄλλου πράγματος, ἀλλὰ γιὰ τὸ ὅτι θετικὴ κατάσταση εἶναι ὅτι εἶναι, ἀκριβῶς ἐπειδὴ δὲν εἶναι κάτι ἄλλο. Ἄς πάρωμε τὸ προηγούμενον παράδειγμα· ὅτι τὸ

χαρτί δὲν εἶναι μαῦρο. Τὸ νὰ εἶπει κανεὶς ὅτι συμπεραίνομε τοῦτο ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι εἶναι ἄσπρο εἶναι ἀφελές, ἀπλοϊκό· τὸ νὰ εἶναι ἄσπρο εἶναι (σημαίνει) τὸ νὰ μὴ εἶναι μαῦρο, ἢ κίτρινο, κτλ· τὸ «ἄσπρο» ὡς ἔννοια ἔχει σημασία μόνον ἐφ' ὅσον ἀντικαταβάλλεται πρὸς ἄλλες ἔννοιες. Τὸ «ἄσπρο» ὡς οὐσία ὑπάρχει ἐφ' ὅσον εἶναι ἀσυμβίβαστο πρὸς ἄλλες ἢ διαφορετικὸ ἀπὸ ἄλλες οὐσίαις. Κατὰ συνέπειαν, δὲν μεταβαίνομε ἀπὸ τῆ θετικῆ γνώση εἰς ἀρνητικὴ γνώση, ἢ ἀπὸ τὸ θετικὸ γεγονὸς εἰς τὸ ἀρνητικὸ γεγονὸς· ἡ θετικὴ κατάστασις δὲν ἀρχίζει νὰ ὑπάρχει τῆ στιγμῇ ποὺ θὰ τῆς ἀφαιρέσομε ἐντελῶς τὴν ἀρνητικὴ πλευρά. Τὸ πρόβλημα δὲν συνίσταται εἰς δίλημμα μεταξὺ εἶναι καὶ μὴ εἶναι, δὲν πρόκειται ἐδῶ γιὰ τὸ δίλημμα αὐτὸ, γιατί αὐτὸ τὸ δίλημμα δὲν εἶναι κἄν πρόβλημα. Τὸ συγκεκριμένον γεγονὸς ἀποτελεῖται ἀπὸ εἶναι καὶ μὴ εἶναι ἀρρήκτως συνδεδεμένα. «Εἶναι καὶ μὴ εἶναι» ἰδοὺ ἡ ἐνότητα τοῦ λόγου καὶ τῆς πραγματικότητος. Τὴν ἀποψη αὐτὴ συνοψίζει θαυμάσια ἡ φράσις τοῦ Σπινόζα· ὁρισμὸς εἶναι ἀρνησις. Τὸ νὰ εἶναι α', σημαίνει νὰ μὴ εἶναι β', σημαίνει ἀποκλεισμός, ἀντίθεσις, ἐτερότητα· ὅλα αὐτὰ ἀνήκουν εἰς τὴν οὐσίαν τοῦ εἶναι. "Ὅταν λέμε ὅτι ἡ κατάφασις συνιστᾶται διὰ τῆς ἀρνήσεως, δὲν πρέπει νὰ νομισθεῖ ὅτι θέλομε νὰ εἰποῦμε ὅτι ἡ ἀρνησις προηγεῖται ἀπὸ τὴν κατάφασις· διότι καὶ ἡ ἀρνητικὴ κατάστασις, ὁμοίως συνιστᾶται διὰ μιᾶς καταφάσεως· δὲν ὑπάρχει καθαρὴ ἀρνησις, ὅπως δὲν ὑπάρχει καὶ ἀπλὴ καὶ ἀμυγῆς κατάφασις. Κάτι τι ἀποκλείεται ἐπειδὴ—ἢ μᾶλλον ἐφ' ὅσον—κάτι τι ἄλλο περικλείεται. Ὁ θετικὸς καὶ ὁ ἀρνητικὸς χαρακτηρισμοὶ δὲν εἶναι τόσο γεγονότα, ὅσο εἶναι συναναφορικὸι πόλοι εἰς καθεστὸν γεγονός. Κάθε πράγμα εἶναι ὅ,τι εἶναι, διότι ἀποκλείει ὅλα ἑκείνα καὶ δὲν εἶναι αὐτό, καὶ δὲν εἶναι ὅ,τι δὲν εἶναι, ἐπειδὴ περικλείει καθεστὸν ποὺ εἶναι αὐτό.

Γιὰ νὰ στερεώσομε ὅλα ὅσα εἶπαμε ἀνωτέρω καίως δογματικά, θὰ ἀναφέρω μερικὰ παραδείγματα. Μποροῦμε νὰ διαρέσομε τὸν κόσμον εἰς καθέκαστα, εἰς κλάσεις, εἰς οὐσίαις καὶ εἰς γεγονότα. α') Ἐν καθέκαστα ὑπάρχουν μὲ τὴν ἐτερότητα ἢ ταυτότητα περιέχει καὶ ἀνάγκην μέσα τῆς τῆς διαφορῆς. Τὸ νὰ εἶναι «τοῦτο» σημαίνει τὸ νὰ μὴ εἶναι «ἐκεῖνο», ἢ μᾶλλον τὸ νὰ μὴ εἶναι κάποιον ἄλλο καὶ ἕναίαιον. Τὸ νὰ καθορίσομε τὴν ταυτότητα κάποιου πράγματος σημαίνει νὰ τὸ ἀνα-

κρίνομε, σημαίνει νὰ τὸ ἀπομονώσομε ἀπὸ τὸν κόσμον. Τὸ νὰ θέσομε τὸ ἀτομικόν, σημαίνει νὰ θέσομε ἕναν κόσμον, ἕνα πλῆθος ἀπὸ ἄλλα ἀτομικὰ καὶ ἕκαστα, ἀποτελοῦντα τὸ περιβάλλον τοῦ δεδομένου ἀτομικοῦ. Πρὸς τὸ περιβάλλον ἀντιτίθεται τὸ ἀτομικόν. Ἔχομε τὸ ἄτομον contra mundum. Πολλὰς φωνὰς ἐφιλονείκησαν ποῖόν ἀπὸ τὰ δύο εἶναι τὸ πρῶτον ἢ ταυτότητα ἢ ἡ ἕτερότητα. Ἡ φιλονεικία ὅμως δὲν ἔχει νόημα· τὰ δύο αὐτὰ εἶναι συντεταγμένα καὶ ἀλληλοεξαρτημένα. Ὅταν δείχνω μὲ τὸ δάκτυλον, δείχνω πρὸς καίτι, ποῦ βρίσκεται σὲ κάποια ἀπόστασις ἀπὸ καίτι ἄλλο. Καὶ ἔτσι ὁ ἀποκλεισμός εἶναι ὅρος ἀπαραιτήτος τῆς ἀτομικεύσεως κατὰ τὴν μορφήν τῆς ἕτερότητας, τοῦ *τέρου* τοῦ Πλάτωνος.

β) Κλάσεις. Ἐὰν μᾶς εἶναι δεδομένη μία κλάσις ἀπὸ ἀντικείμενα φ, τότε ἔχομε τὴν κλάσις τῶν ἀντικειμένων μὴ φ. Τὸ μὴ φ εἶναι δεδομένον ταυτοχρόνως μὲ τὸ φ καὶ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ὁρισθῆι διὰ τοῦ φ εἶναι καίτι πρωταρχικόν. Τὸ νὰ θέσομε τὴν κλάσις τῶν ἀντικειμένων «ἄνθρωποι», εἶναι τὸ ἴδιον σὰ νὰ θέσομε τὴν κλάσις τῶν ἀντικειμένων ποῦ δὲν εἶναι ἄνθρωποι. Μὲ ἄλλες λέξεις ἅμα ἔχει δοθεῖ μιὰ ὁμάδα πραγμάτων, θὰ ἔχει δοθεῖ κατ' ἀνάγκην καὶ ἡ ὁμάδα τῶν ἀντικειμένων ποῦ δὲν ἀνήκουν εἰς τὴν ὁμάδα ἐκείνη.

γ) Οὐσίαι. Ἐντὸς τοῦ κόσμου τῶν μορφῶν ἔχομε τὴν ὁλοφάνερον σχέση τῶν ἀσυμβίβαστου ἢ τῆς ἐναντιότητος· τὸ γλυκὸ (ἢ γλυκύτητα) εἶναι τὸ ἀντίθετον τοῦ πικροῦ, τὸ στρογγυλὸν τοῦ τετραγώνου· ἡ δὲ σχέση αὕτη ἔχει σπουδαιότητα γιὰ τὴν κατανόησιν καὶ τὴν σύστασιν καίθε μᾶς μορφῆς. Ἡ ἀντίθεσις ὅμως (τὸ ἀντίθετον) ἀποτελεῖ ἀπλῶς μιὰ εἰδικὴ περίπτωσις, ἐνῶ ἡ σχέση τῆς ἀρνήσεως ἔχει εὐρύτερον κύκλον ἐφαρμογῆς. Ἔχομε τὸ γεγονός ὅτι καίθε οὐσία εἶναι εἰδικὴ οὐσία, ἔχει ἀτομικότητα καὶ συνεπῶς ἕτερότητα· ἔτσι, παραδείγματός χίριν, τὸ γλυκὸν εἶναι ἄλλο ἀπὸ τὸ στρογγυλόν· τὸ νὰ εἶναι καίτι ζῷον εἶναι διαφορετικόν ἀπὸ τὸ νὰ εἶναι τριπέδιον. Διακρίνομε μεταξὺ τῶν οὐσιῶν ἀκριβῶς ὅπως καὶ μεταξὺ τῶν πραγμάτων. Φυσικὰ ὑπάρχει ἱεραρχικὴ τάξις μεταξὺ τῶν μορφῶν, μερικὲς δὲ ἀπ' αὐτὰς ἔχουσι εὐρύτερον περιεχόμενον ἀπὸ ἄλλας· ἀλλὰ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ὑπάρξῃ μία καὶ μόνη οὐσία, ποῦ νὰ περιλαμβάνει ὅλες τὰς οὐσίας, ἀφοῦ τὸ νὰ εἶναι καίτι καὶ οὐσία, σημαίνει νὰ εἶναι ἀκριβῶς αὐτὴ ἡ οὐσία καὶ ὄχι ἄλλη.

δ') Έως ἔδῳ ἡ ἄρνηση μᾶς παρουσιάσθηκε ὡς ἡ σχέση τῆς ἰτερότητας μεταξύ τῶν πραγμάτων, εἴτε ἦταν ἀτομικά, εἴτε κλίσεις, εἴτε μορφές. Τώρα θὰ ἐξετάσωμε τὴν ἄρνηση ἀπὸ ἄλλη ἀποψη, δηλαδή ὡς «μὴ εἶναι» ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ εἶναι. Ἀπὸ τὴν ἀποψη αὕτη δὲν εἶναι πλέον σχέση μεταξύ ὄντων, ἀλλὰ ἀπόλυτο μὴ εἶναι. Ἔχομε τώρα νὰ κίνομε μὲ γεγονότα. Ἄς ἐξετάσωμε μερικά γεγονότα ἐν σχέσει πρὸς τὸν Γυῖννη. Ὁ Γυῖννης εἶναι δώδεκα χρόνων· μὲ ἄλλες λέξεις, δὲν εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἔχει οἰανδήποτε ἄλλη ἡλικία. Ὁ Γυῖννης εἶναι στὸ γυμναστήριον· τοῦτο σημαίνει ὅτι δὲν εἶναι στὸ σπίτι, καὶ γενικώτερα δὲν εἶναι σὲ κανένα ἄλλο μέρος ἐκτὸς ἀπὸ τὸ γυμναστήριον. Ἔτσι τὸ νὰ ἔχει ὁ Γυῖννης ὁρισμένο χαρακτηριστῆρα, σημαίνει ὅτι δὲν ἔχει ἄλλους χαρακτηριστῆρες. Ἡ ἔννοια κατὰ τὴν ὁποία καθεὶν πράγμα καταλαμβάνει ὁρισμένη θέσι μέσα πρὸς τὸ χρόνο καὶ τὸ χώρον καὶ ἔχει ἄλλη, προέρχεται ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ὁ ἀποκλεισμός εἶναι μέρος τοῦ χρονικοῦ καὶ τοπικοῦ εἶναι. Τὸ δένδρον αὐτὸ εἶναι μηλιά καὶ εἶναι μηλιά ἐφ' ὅσον δὲν εἶναι ἀχλαδιῶν, ἐφ' ὅσον δὲν εἶναι καὶ ἄλλο. Καὶ πάλι εἶναι ἀνάγκη νὰ σημειώσωμε, ὅτι ἐκεῖνο ποὺ ἀποκλείεται εἶναι εὐρύτερον ἀπὸ ὅ,τι ἀπαιτεῖ ἡ ἀπλὴ ἐναντιότητα. Ἔχομε τὸ γεγονός ὅτι τὸ Α εἶναι στρογγυλὸ καὶ, κατὰ τὰ λεχθέντα, δὲν εἶναι τετράγωνον. Ἀλλὰ τὸ συγκεκριμένον γεγονός δὲν περιορίζεται μονίμως στὸ εἶδος αὐτοῦ ἀποκλεισμοῦ. «Ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς εἶναι γιατρός» σημαίνει ὅτι δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο· ἀλλὰ δὲν ὑπάρχει καίτι εἰδικὸ πρὸς τὸ ὁποῖον ἀντιτίθεται τὸ νὰ εἶναι κανεὶς ἰατρός· θὰ ἦταν δυνατόν νὰ εἶναι συγχρόνως καὶ γιατρός καὶ δικηγόρος. Αὐτὸ εἶναι ἀναντιρρήτως ἀληθινόν. Ἄς προχωρήσωμε καὶ ἄς περιλάβωμε ὅλες τὸν τίς ιδιότητες· δυνατόν νὰ εἶναι ἀπειρες. Ἐν ταύταις μιᾷ ἀπειρία ιδιοτήτων ἀποκλείεται ἀπὸ τὴν φύσιν του. Ἄς ἐκφράσωμε τὴν φύσιν του διὰ τῆς ἐννοίας φ· τότε ἡ ἔννοια αὕτη εἶναι ὁρισμένη καὶ κατὰ συνέπειαν ἀποκλείει ὅ,τιδήποτε ἄλλο. Ἔχομε τὴν λογικὴ ἀρχὴ ὅτι καίτι ὑπάρχει, κάποιον πρέπει νὰ ὑπάρχει ἕνα τέλος. Ὁ Γυῖννης, πᾶν συγκεκριμένον πράγμα, ἀνάγκη νὰ εἶναι περιορισμένως τῶσο κατὰ τὴν ἔκτασιν ὅσο καὶ κατὰ τὴν οὐσίαν· ἔτσι βλέπομε ὅτι τὸ πραγματικὸ εἶναι κατ' ἀνάγκην ἀτομικόν. Τὸ νὰ χαρακτηρίσῃ κανεὶς σημαίνει νὰ κείρῃ λείψει. Ἡ ὑπαρξὴ εἶναι συγχρόνως περίληψις καὶ περιλείψις. Ἡ

ἔλεγε κανεὶς ὅτι τὰ πράγματα ἔχουν μέσα τους τὴν ἀρχὴ τῆς κοπώσεως· καί τι παραλείπεται ὄχι διότι εἶναι ἀσυμβίβαστο πρὸς ὅσα παραλαμβάνονται, ἀλλὰ διότι ἡ συγκεκριμένη πραγματικότητα εἶναι ὁρισμένη. Ἔως ἐδῶ καὶ μὴ παρέκει· αὐτὸς εἶναι ὁ κανὼν τῆς ὑπάρξεως καὶ ὁ νόμος τοῦ θανάτου στὴ ζωὴ. Ἀπ' αὐτὸ ἔπεται ὅτι πάντοτε ὑπάρχει ἓνα «πρῶτιστότερο», πάντοτε ὑπάρχει καὶ ποὺ ἀπομένει. Ἡ κατασκευὴ τοῦ ἀτομικοῦ πράγματος—ὅπως συνιστᾶται ἀπὸ τὰ μέρη του—συμβεβημένα ἐκφράζεται καλλίτερα μὲ τὴ μορφή τοῦ κύκλου· μιὰ ὁρισμένη ποσότητα βρίσκεται ἐντὸς του καὶ τὸ ὑπόλοιπο βρίσκεται ἐκτὸς. Κι' ἔτσι βλέπομε ὅτι ὅσοδήποτε τέλει καὶ ἂν εἶναι τὸ άτομο, πάλιν εἶναι ἀτέλεις, γιατί ἡ ἀτέλεια εἶναι καί ποὺ ὑπάρχει στὴ φύση του.

Μὲ ἄλλες λέξεις ἔχομε τὴν ὑπαρξὴ ὁρισμένων μορφῶν ἐντὸς τοῦ Γ' ἰάννη καὶ τὴν μὴ ὑπαρξὴ ὁρισμένων (ἄλλων) μορφῶν ἐκτὸς αὐτοῦ. Ἔδῶ ἡ μὴ ὑπαρξὴ εἶναι ἀπόλυτη, δὲν εἶναι σχέση μεταξύ ὄντων, εἶναι ἡ ἀπόλυτη ἀπουσία (ἐλλειψη), ὅπως εἶναι καὶ ἡ ἀπόλυτη παρουσία. Ἀπὸ μιὰ ἀποψη ἡ παρούσα μελέτη εἶναι ὑποσημείωση στὸ «Σοφιστὴ» τοῦ Πλάτωνος· καὶ ὅμως ἐδῶ θὰ χωρισθοῦμε ἀπὸ τὸν Πλάτωνα ὡς πρὸς τὸν ὅρισμό τοῦ μὴ εἶναι. Ὁ Πλάτων λέγει: «Ὅταν μιλοῦμε περὶ τοῦ μὴ εἶναι δὲν μιλοῦμε γιὰ ἓνα πράγμα ποὺ βρίσκεται σὲ ἀντίθεση πρὸς τὸ εἶναι, ἀλλὰ ποὺ εἶναι μόνο διαφορετικό», (257 Β)· καὶ παρακάτω λέγει ὅτι τὸ μὴ εἶναι εἶναι ἡ «ἀντίθεση τοῦ εἶναι πρὸς τὸ εἶναι» (ὄντος πρὸς ὄν) (257 Γ). Ὁ Πλάτων περιορίζει τὸ μὴ εἶναι στὴν ἑτερότητα καὶ διὰ τοῦτο τοῦ εἶναι δυνατόν νὰ τὸ ὀρίσει ὡς σχέση μεταξύ τῶν ὄντων. Ἄν καὶ ἡ ἑτερότητα περιλαμβάνεται στὴν ἀρνησιμότητα, δὲν εἶναι ὅμως ἀρκετὴ γιὰ νὰ ἐξηγήσει πλήρως τὴ φύση τοῦ ἀρνητικοῦ (γεγονότος). «Τὸ νὰ εἶναι κανεὶς γιατρός» καὶ «τὸ νὰ εἶναι κανεὶς δικηγόρος» εἶναι ἀμοιβαίως διάφορα· καὶ αὐτὸ ἀποτελεῖ τὴν διάκριση τῶν οὐσιῶν. Στὸν κόσμον ὅμως τῆς πραγματικότητας ἔχομε καὶ τὸ ἄλλο γεγονός, ὅτι τὸ μὲν ἓνα ἔχει πραγματοποιηθεῖ (δηλ. ὁ Γ' ἰάννης εἶναι γιατρός) ἐνῶ τὸ ἄλλο δὲν ἔχει· τὸ δευτεῖο αὐτὸ δὲν περιέχεται, ὡς δεδομένο, στὴ ἀπλή (γυμνή) ἔκφραση τῆς διαφορᾶς τῶν οὐσιῶν. Ἔχομε τὴν μὴ πραγματοποίησιν

τῆς μιᾶς οὐσίας καὶ τὴν πραγματοποίηση τῆς ἄλλης· ἔχομε ἀληθινὸ μὴ εἶναι ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ εἶναι.

Ἄς εἰποῦμε, παραδείγματος χάριν, ὅτι τὰ α, β, γ ἀποτελοῦν τὸ σύνολο τῶν ἀντικειμένων, καὶ ὑπάρχουν στὸ σύμπαν. Ἡ πρόταση αὕτη εἶναι συγχρόνως καὶ μιὰ θετική καὶ μιὰ ἀρνητική πρόταση· ἀπὸ τὴ θετική πλευρὰ ἔχομε ὅτι τὰ α, β, γ ὑπάρχουν, ἀπὸ δὲ τὴν ἀρνητική ὅτι τίποτα ἄλλο δὲν ὑπάρχει. Εἶναι λοιπὸν ἀδύνατο νὰ ἐκφράσομε τὸ γεγονός ὅτι τίποτα ἄλλο δὲν ὑπάρχει ὡς μιὰ ἐνέργεια τῆς ὑπάρξεως τῶν α, β, γ, ἢ ὡς ἐνέργεια τῶν διαφορῶν αὐτῶν τῶν δεδομένων. Τὸ γεγονός ὅτι, ὁ θεὸς σκιαμάχησε τὸ δημιουργία, ἀφοῦ δημιούργησε τὰ α, β, γ, εἶναι γνήσιο ἀρνητικὸ γεγονός καὶ προστίθεται στὸ γεγονός ὅτι δημιούργησε τὰ α, β, γ. Ὅλη ἡ γνώση καὶ ὅλη ἡ πραγματικότητα ἔχουν τὴν ἐξῆς μορφή· τοῦτο καὶ τοῦτο ἀποτελοῦν τὸ σύνολο τῶν ὑπαρχόντων στὴν δεδομένη περίπτωση, καὶ τίποτα ἄλλο δὲν ὑπάρχει. Λὲ θέλομε νὰ παρεξηγηθοῦμε· ὅταν λέμε καθαρὴ ἢ ἀπόλυτη μὴ ὑπαρξη, δὲν ἐννοοῦμε τὴν ἀνυπαρξία (τὸ μηδέν), ἀλλὰ ἐννοοῦμε τὴν μὴ ὑπαρξη εἰδικῶν ιδιοτήτων Χ ἢ Ψ. Ἐπίσης, δὲν θέλομε νὰ παραδεχθῶμε ὅτι τὸ μὴ εἶναι εἶναι δυνατόν νὰ ὑπάρχει καθ' ἑαυτὸ. Κάθε γεγονός εἶναι τὸ μὴ εἶναι μαζί μὲ τὸ εἶναι. Ἐπιμένουμε ὅμως ὅτι σὲ κάθε γεγονός τὸ μὴ εἶναι εἶναι ἀνεγκαῖο στοιχεῖο, συναναφορικὸ τοῦ εἶναι, καὶ ὅτι δὲν εἶναι δυνατόν νὰ πραγματοποιηθῆι στὸ ἐπίπεδο ἀπλῆς σχέσεως μεταξύ τῶν ὄντων.

Ἔχομε ἄρα ἐνώπιόν μας τὴν ἀρχὴ τοῦ «πέριτος», τοῦ καθορισμοῦ, καὶ ἀναπτύσσει ὁ Πλάτων στὸ «Φίληβος», κρίγεται ὅμως, εἰς ἀντιτρέξομε ἀκόμα πιὸ πίσω, ἔχομε τὴ θεωρία τοῦ Ἀντιξοίνδρον κατὰ τὴν ὁποία γένεση (τὸ γίγνεσθαι) σημαίνει τὸν ἀπειρο χωρισμὸ τῶν πραγμάτων. Τὸ ἀπειρο εἶναι τὸ ἀκαίλορητο, εἶναι ὅπου ὅλα τὰ πράγματα εἶναι ἀνακατομήνα, ὅπου τὸ λευκὸν καίθηται κοντὰ πρὸς τὸ ἀσπρὸ καὶ τὸ ἀσπρὸ ἀναμιγνύεται μὲ τὸ μαῦρο. Αὐτὸ εἶναι ἡ ἀοριστία τῆς αἰσθήσεως, ὅπου τίποτα δὲν εἶναι ὀρισμένο. Ἡ πραγματικότητα πραγματοποιεῖται μὲ τὸν χωρισμὸ, μὲ τὸν καθορισμὸ τῶν γραμμῶν, μὲ τὴν ἐγκαθίδρυση ὑποδιαρέσεων καὶ ἀντίστοιχα ἢ γνώση ἀντίστοιχα στὶς καθαρὰ καὶ διακεκριμένους ιδέας. Ὁ θεὸς ὅταν εἰπῆ τὸν κῆρυγμα εἶνα μόνον πρῶγμα εἶπε· γεννηθήτω ὁ ἀποχωρισμός.